

DAMAD HALİL PAŞA (ö. 1603): “MUTEDİL” BİR OSMANLI PAŞASININ HAYATI VE KARIYERİ

DAMAD HALİL PASHA (d. 1603): THE LIFE AND CAREER OF A “MODERATE” OTTOMAN PASHA

Evrin TÜRKÇELİK

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi,
Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü

evrim.turkcelik@asbu.edu.tr

ORCID No: 0000-0002-9716-8066

ÖZ

Geliş Tarihi:

9.6.2022

Kabul Tarihi:

5.9.2022

Yayın Tarihi:

30.9.2022

Anahtar Kelimeler

Osmanlı hanedanı,
III. Murad,
Safiye Sultan,
III. Mehmed,
Kapudan Paşa

Keywords

Ottoman dynasty,
III. Murad,
Safiye Sultan,
III. Mehmed,
Kapudan Pasha

Bu çalışma, 16. yüzyıl sonu ve 17. yüzyıl başlarının göz ardı edilmiş vezirlerinden biri olan Halil Paşa'nın kariyerini ele almaktadır. Halil Paşa, III. Murad ve III. Mehmed dönemlerinde iktidara en yakın devlet adamlarından olmasına rağmen kendisinin hayatına ve kariyerine odaklanan bir çalışma bulunmamaktadır. Halil Paşa, III. Murad döneminde vezaret rütbesine ve hanedan damatlığına ulaşmış; III. Mehmed'in saltanatında kapudan paşa ve sadaret kaymakamlığı makamlarında bulunmuş ve Valide Sultan konumuyla büyük güce ulaşan Safiye Sultan'a en yakın vezirlerden biri olmuştur. Halil Paşa, her ne kadar ilk bakışta istikrarlı bir kariyer sürdürmüş gibi görünse de Osmanlı siyasi ve askeri düzenindeki problemler yüzünden geldiği makamlarda tutunamamış ve başarılı bir kariyer görüntüsü çizmekten uzak kalmıştır. Bu makale, Halil Paşa'nın kariyerinin ana hatlarını, yaşadığı kritik değişim zamanlarını ve bu süreç içerisinde oynadığı önemli rolleri izleyerek tarihsel bir değerlendirme sunmak ve tarih yazımının ilgi göstermediği bu paşayı nispeten belirsiz bir figür olmaktan kurtarmayı amaçlamaktadır.

ABSTRACT

This study deals with the career of Halil Pasha, one of the unjustly neglected viziers of the late 16th and early 17th centuries. Although Halil Pasha was one of the closest statesmen to the sources of power during the reigns of Murad III and Mehmed III, there is no dedicated study focusing on his life and career. Halil Pasha reached the rank of vizier and became the *damad* of the Ottoman dynasty during the reign of Murad III; held the positions of *kapudan pasha* and *sadaret kaymakamı* during the reign of Mehmed III and became one of the closest viziers to Safiye Sultan, who had reached great power with her position as Valide Sultan during the reign of his son, Mehmed III. Although Halil Pasha seems to have pursued a stable career at first glance, he could not hold his positions due to the problems in the Ottoman political and military order and remained far from drawing a completely successful career image. This study is intended to present a historical evaluation of the main outlines of Halil Pasha's career by focusing on the critical times of change he experienced and the important roles he played in the Ottoman polity, and thus to save him from being a relatively obscure figure, to whom the historiography did not pay due attention.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1128442>

Atıf/Cite as: Türkçelik, E. (2022). Damad Halil Paşa (Ö. 1603): “Mutedil” Bir Osmanlı Paşasının Hayatı ve Kariyeri. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12(3),1638-1652.

DAMAD HALİL PAŞA (ö. 1603): “MUTEDİL” BİR OSMANLI PAŞASININ HAYATI VE KARIYERİ*

Abvâl-i umûri mu'tedil, kimseye zarar ve ziyânı yok bir vezîr-i muhterem idi.
(Mehmed b. Mehmed Er-Rumî, *Târîh-i Âl-i Osmân*, 65)

Sultan III. Murad'ın saltanatında yükselmeye başlayarak Osmanlı hanedanının damadı olmayı başaran ve III. Mehmed'in kısa ve çalkantılı saltanatının başlıca vezirlerinden biri olan Halil Paşa (ö. 1603) Osmanlı İmparatorluğu'nun Uzun Macaristan Savaşı (1593-1606), sipahi ve yeniçeri ayaklanmaları, Celali isyanları ve hanedan krizi gibi meseleler yüzünden sarsıldığı bir dönemde önemli görevler almış bir devlet adamıdır. Dönemin belgeleri ve tarihi kaynaklarında adının sıkça geçmesine rağmen Halil Paşa'nın hayatı ve kariyeri Osmanlı tarihyazımında pek fazla yer almamıştır. Nitekim Sicill-i Osmânî'nin verdiği kısa ve eksik bilgilerin dışında biyografisi yazılmamış ve hakkında müstakil bir araştırma yapılmamıştır (Mehmed Süreyyâ, 1996: 581-582). Bu durum belki de Halil Paşa'nın kendisiyle aynı dönemde Osmanlı siyasetinde etkili olmuş Ferhad Paşa, Koca Sinan Paşa, İbrahim Paşa ya da Cigalazade Sinan Paşa gibi güçlü şahsiyetlerin gölgesinde kalmasından kaynaklanmaktadır (İpşirli, 1995: 383-384; Önal, 2012; Aykut, 1993: 440-441; Ocakaçan, 2015: 325-340). Zira bu şahıslar tarihsel araştırmaların ve biyografik ve monografik incelemelerin konusu olurken Halil Paşa'nın üzerinde durulmamış, dönemin siyasi, iktisadi ve sosyo-kültürel durumuna ilişkin yapılan çalışmalarda kariyerinin sadece belirli dönemlerinden bahsedilmiştir (Börekeçi, 2021: 30-31; Ocakaçan, 2016: 92-128).

Ancak Halil Paşa'nın yirmi yıllık kariyeri karanlıkta kalmayı hak etmeyecek kadar önemlidir. III. Murad döneminde sarayda silahdar iken yeniçeri ağası olarak çıkan Halil Paşa sırasıyla Bosna, Karaman, Şam ve Anadolu eyaletlerinde beylerbeyi olarak görev yapmış; sonrasında merkeze çağrılıp kubbe vezirleri arasına dâhil edilmiş ve III. Murad ve Safiye Sultan'ın kızı Fatma Sultan ile evlenip Osmanlı hanedanına intisap etmiştir. Halil Paşa, III. Mehmed'in saltanatının başında kapudan paşa olarak atanmış ve sonrasında ikinci vezirlik ve sadaret kaymakamlığı gibi üst düzey makamlara ulaşarak önemli sorumluluklar üstlenmiştir. Sadece bu görevleri bile Halil Paşa'nın kariyerinin etrafıca çalışılmayı hak ettiğini göstermektedir. Bununla birlikte, Halil Paşa'nın III. Murad ve III. Mehmed'in saltanatlarının siyasi yapılanmasında hanedana çok yakın merkezi bir figür olması ve kariyerinin her aşamasında sultanın ve hanedanın yakın çevresi tarafından desteklenmiş olması da onun göz ardı edilemeyecek öneme sahip olduğuna işaret etmektedir. Bu bağlamda, Osmanlı tarihyazıcılığının III. Murad ve III. Mehmed dönemlerinde saray mensuplarının ve sarayla bağlantılı şahsiyetlerin devlet yönetimindeki etkisine ve buna bağlı olarak, özellikle Sokullu Mehmed Paşa sonrası dönemde vezaret kurumunun yaşadığı dönüşüme ilişkin geliştirdiği tezler Halil Paşa'nın kariyerinin anlaşılması için değerli bir çerçeve sunmaktadır. (Peirce, 1993; Tezcan, 2009; Börekeçi, 2012; Bekar, 2022).

Bu makale, Halil Paşa'nın kariyer basamaklarını nasıl tırmandığını, kariyerindeki önemli kırılma noktalarını, başarılarını ve başarısızlıklarını dönemin yerli ve yabancı kronikleri ve arşiv belgeleriyle ortaya koymayı amaçlamaktadır. Makalenin ilk bölümünde, Halil Paşa'nın kökeniyle ilgili tartışmalar ele alınacaktır. İkinci bölümde, sarayda aldığı görevler ve saraydan çıktığı tarihten kapudan paşa olarak atandığı tarihe (1584-1595) kadar süren kariyeri irdelenecektir. Üçüncü bölümde, kapudan paşa makamında iken (1595-1598) görevini nasıl ifa ettiği ve bu makamın saray merkezli siyasetin ve uluslararası konjonktürün dinamiklerinden nasıl etkilendiği incelenecektir. Son bölümde ise ikinci vezir ve sadaret kaymakamı olarak görev yaptığı inişli çıkışlı kariyeri ölümüne dek (1598-1603) ele alınacaktır.

Halil Paşa'nın kökeni hakkında tartışmalar

Osmanlı kronikleri Halil Paşa'nın Bosna kökenli olduğu konusunda hemfikirdir. Mehmed bin Mehmed, *Târîh-i Âl-i Osmân* adlı Osmanlı devlet ricalinin hal tercümelerini topladığı eserinde Halil Paşa'nın Bosna diyarından olduğunu ve Enderun'da yetiştiğini belirtmiştir (Sağırılı, 2000: 64). Peçevî, Kâtib Çelebi ve Naimâ gibi tarihçiler de eserlerinin biyografik kısımlarında Halil Paşa'nın Bosna asıllı olduğunu vurgulamışlardır (Metin, 2006: 55; Aycibin, 2007: 477; Naima, 2007: 258). Ancak Osmanlı kaynaklarının aksine yabancı elçilerin raporlarında Halil Paşa'nın kökeni ile ilgili birtakım belirsizlikler mevcuttur. Halil Paşa'nın vezaret payesi ile İstanbul'a döndüğü ilk

* Makalenin hazırlanma sürecinde yardımını esirgemeyen ve fikirlerini benimle paylaşan meslektaşım Doç. Dr. Nagihan Gür'e şükranlarımı sunarım. Değerli düzeltmeleri ve yorumları için iki anonim hakeme çok teşekkür ederim.

yıllara şahit olan Venedik elçisi Matteo Zane (1591-1594) onun Osmanlı yönetici elitinin büyük bir kısmı gibi Arnavut kökenli olduğunu iddia etmiştir (Alberi, 1855: 433).¹ III. Mehmed'in tahta çıkışını kutlamak için gelen Leonardo Dona 1596 yılında sunduğu raporda genel bir ifade kullanarak Halil Paşa'nın Slav milletinden olduğunu yazmıştır (Seneca, 1959: 293).² Zane ve Dona'nın kesin olmayan ifadeleri Halil Paşa'nın siyasi arenada daha yeni boy gösteriyor olmasıyla alakalı olmalıdır. Nitekim 1596-1600 yılları arasında Venedik elçisi olan Girolamo Cappello Osmanlı kaynakları ile uyumlu olarak Halil Paşa'nın Bosnalı olduğunu belirtmiştir. Hatta Cappello Osmanlı kaynaklarında bulunmayan önemli bir bilgiye de yer vermiş ve Halil Paşa'nın doğum yerinin Bosna'nın "Rogavaz" adlı bir kasabası olduğuna işaret etmiştir (Pedani, 1996: 405). Halil Paşa'nın doğum yerine ait benzer bir bilgi de 1599-1600 yıllarında İstanbul'a gelen bir Ragusa elçisinin raporunda yer almaktadır. Ragusa elçisi bu raporda, Halil Paşa'nın Bosna'ya bağlı "Rogosniza" kasabasından olduğunu ve bu kasabanın Bosna ile eski Aziz Sava düklüğünü ayıran Drina nehri yakınlarında bulunduğunu belirtmiştir.³

Halil Paşa'nın kökeni konusundaki bilgilere Osmanlı ve Venedik kaynaklarının verdiği önemli ayrıntıları da eklemek gerekir. 1594 yılına ait bir mahkeme kaydında, Halil Paşa'nın ismi "Halil Paşa b. Abdüsselâm" olarak geçmektedir (Erol, Kılıç ve Akman, 2011: 235). Halil Paşa'nın baba isminin Abdüsselâm olarak kaydedilmesi kul sistemi içerisinde yetişmiş üst düzey Osmanlı ricalinin aldığı genel patronimlere uygun gözükmektedir (Ménage, 1966: 112-118). Bununla beraber, elçi Cappello Halil Paşa'nın babasının Bosnalı bir Türk olduğunu belirtmiştir (Pedani, 1996, 405).⁴ Bu durum Halil Paşa'nın Bosna ahalisinin Müslüman unsurları arasından devşirilmiş olma ihtimaline işaret etse de kaynaklarda bununla ilgili kesin bir ifade yer almamaktadır (Koyuncu, 2017: 193-233; Yılmaz, 2015: 905).

Musahibin gözdeliğinden hanedan damatlığına Halil Paşa (1584-1594)

Halil Paşa'nın doğum yılı ya da Enderûn-ı hümayûna ne zaman geldiği tam olarak bilinmemektedir. Venedik elçisi Matteo Zane'nin 1594 tarihli raporunda Halil Paşa'nın kırk yaşlarında olduğuna dair tahmini ve Cappello'nun 1600 yılında yazdığı raporda Halil Paşa'nın elli yaş civarında olduğunu belirtmesi Halil Paşa'nın 1550-1555 tarihleri arasında doğmuş olabileceğini göstermektedir (Alberi, 1855: 433; Pedani, 1996, 405). Halil Paşa'nın Enderun'da aldığı görevleri gösteren ilk kayıtlar onun 1580'lerin başında Sultan III. Murad'ın Has Odası'nda olduğuna işaret etmektedir. Saray harcamalarını gösteren defterlere dayanarak Halil Paşa'nın 1580-1582 tarihlerinde çuhadar ağa olarak görev yaptığını ve 1582-1584 yılları arasında silahdar ağalık makamında olduğunu söyleyebiliriz (Yiğit, 2018: 303, 338, 345, 434 ve 459).⁵ Halil Paşa'nın saray hizmetinde geçirdiği bu dönemle ilgili yorum yapan tek müverrih olan Gelibolulu Mustafa Âlî, onu "beyne'l mukarrebîn-i engüşt-nümây-yı kâr-güzâr" olarak tanımlayarak akranları arasında parmakla gösterilen işinin ehli ve becerikli bir hizmetkâr olarak tanıdığını kaydetmiştir (Çerçi, 1996: 544).

Halil Paşa'nın saraydaki başarısı ve bu sürede kurduğu ilişkiler 1584 yılının Ekim ayında yeniçeri ağası olarak saraydan çıkmasının yolunu açmış gözüküyor. Zira silahdar ağaların yeniçeri ağası olarak atanmaları olağan bir işleyiş olmakla beraber dönemin kroniklerinin anlatıları bu atamanın istisnai bir şekilde geliştiği izlenimini uyandırmaktadır. Selânikî, İran seferine serdar olarak atanan sadrazam Özdemiroğlu Osman Paşa'ya devlet erkânı eşliğinde sefere çıkmaya hazırlandığı esnada padişahın içerisinde atama silsilesinin olduğu bir hatt-ı hümayun geldiğini anlatır (Selânikî, 1989: 149-150). Bu hatt-ı hümayuna göre, Sultan III. Murad, Rumeli beylerbeyi Ali Paşa'ya vezaret, yeniçeri ağası Doğançî Mehmed'e Rumeli beylerbeyliği ve silahdar Halil Ağa'ya yeniçeri ağalığı vermişti. Mehmed bin Mehmed'in anlattığına göre bu beklenmedik atamaların perde arkasında III. Murad üzerinde büyük etkisi olan Doğançî Mehmed (ö.1589) vardı (Sağırılı, 2000: 64). Saray hizmetinde iken III. Murad'a avlarında eşlik ederek onunla yakın bir kişisel ilişki kurmayı başaran ve 1583 yılında yeniçeri ağası olarak atanan Doğançî Mehmed, padişaha bir arz gönderip kendisini Rumeli eyaletine beylerbeyi olarak atamasını ve kendi yerine de silahdar Halil Ağa'nın yeniçeri ağası olmasını istemişti. Dönemin Venedik elçisi Morosini'ye göre sultandan ne isterse alabilecek kadar sultanın kişisel lütfuna mazhar olan Doğançî Mehmed'den gelen bu

¹ "di nazione albanese come la maggior parte della Porta".

² "È di nazione schiavona".

³ Safvet-beg Başıagić tarihinde Halil Paşa'nın doğum yerinin Lijevece olabileceği yazılmıştır (Başıagić, 1900: 43; Bišćević, 2006: 137). Bu bölge Ragusa elçisinin bahsettiği Drina nehrinden oldukça uzaktadır.

⁴ "di padre turco".

⁵ Halil Paşa'nın silahdar ağa olduğu dönem Şehzade Mehmed'in sünnet düğünü sonrası sancağa çıkması için yapılan hazırlıklara denk gelmiştir. Bahsi geçen defterde Halil Paşa ile ilgili en göze çarpan kayıt, 12 Aralık 1583 tarihinde Silahdar Halil Ağa olarak Şehzade Mehmed'in silahdar, çuhadar ve rikabdanna Sultan III. Murad tarafından ihсан edilen filorileri teslim etmekle görevlendirilmesiyle ilgilidir.

talep Mehmed bin Mehmed'in ifadesiyle "bila tereddüd" kabul edilmişti (Alberi, 1855: 294; Börekçi, 2021: 26-39). Bu durum, Halil Paşa'nın yeniçeri ağası olarak saraydan çıkmasında belirleyici olan etkenin Gelibolulu Mustafa Âli'nin not ettiği kişisel becerilerinin yanı sıra patronaj ilişkileriyle de alakalı olduğunu göstermektedir. Doğanç Mehmed'in III. Murad'ın gözdelelerinden Mısır valisi İbrahim Paşa tarafından desteklendiği ve bir müddet sonra padişahın resmi musahibi konumuna geleceği gerçeğini dikkate alırsak, Halil Paşa'nın kariyerinin ilk safhalarında önemli hamiler edindiği ve III. Murad'ın nezdinde imtiyazlı devlet adamlarıyla yakın ilişki içerisinde olduğu ortadadır (Selânikî, 1989: 158).⁶

Halil Paşa'nın yaklaşık dört yıl boyunca sürdürdüğü yeniçeri ağalığı, Osmanlı-İran savaşının yoğun bir şekilde devam ettiği ve devletin askeri ve finansal açıdan temel kurumlarının işleyişinde aksaklıkların görüldüğü bir döneme tekabül etmektedir. 16. yüzyıl sonunda Osmanlı İmparatorluğunun karşılaştığı ve Osmanlı tarihyazımının temel tartışmalarının odak noktası olan kul sistemi dışındaki grupların (ecnebi) *askeri* sınıfına dahil edilmesi ve artan enflasyonla beraber akçenin değerinin düşürülmesi (tağşiş) gibi iki önemli sorun Halil Paşa'nın yeniçeri ağası olduğu zaman aralığıyla örtüşmektedir. Bilindiği üzere, Osmanlı nasihat literatürünün ünlü risale yazarı Koçi Bey, "ecnebi" olarak adlandırdığı etnik unsur, sosyal tabaka ve gruplardan kimselerin yeniçeri ocağına kanun ve usullerin çiğnenerek alınmasını eleştirirken bu bozulmaları Özdemiroğlu Osman Paşa'nın 1584 senesinde çıktığı İran seferi sırasında yaptığı asker alımları ile ilişkilendirmiştir. Bu mesele uzun bir süre tarihyazımında "gerileme" sebepleri arasında sayılmışsa da gerileme paradigmasını sorgulayan araştırmalar kul dışı unsurların sisteme daha önce girmeye başladığına ve bu durumun gerileme sebebi olmadığına dair tartışmalar ortaya koymuştur (Barkey, 1994: 47-48; Darling, 2014: 193-226). Bununla beraber, bazı çalışmalar, 16. yüzyıl sonlarında Osmanlı yönetici eliti ve kapıkulu askerlerinin, *ecnebi* olarak adlandırılan bu unsurların kul sistemine dâhil edilmesini sorun olarak gördüklerini belirtmektedir (Özel, 2011: 185).

Merkezi hükümetin bu konudaki endişeleri Halil Paşa'nın yeniçeri ağalığı zamanında belirginleşmiştir. Nitekim yeniçeri ağasına hitaben yazılan Nisan 1586 tarihli bir hüküm, padişahın devam eden Şark seferleri sırasında kanun-ı kadime aykırı bir şekilde yeniçerilik verilmesinin yeniçeri ocağında yaratacağı tahribattan endişelendiğini açık bir şekilde göstermektedir. Doğrudan "ecnebi" kelimesinin kullanıldığı bu belgede sultan ocağın sorumlusu olarak yeniçeri ağası Halil'e bu düzensizliklere müsaade etmemesini ve serdarların yeniçeri ocağına yaptığı alımlara bizzat nezaret etmesini emreliyordu (Yıldız, 1998: 17).⁷ Bu meselenin yanı sıra Osmanlı yönetiminin mali krizi çözmek için başvurduğu ve kapıkulu askerlerinin maaşlarını etkileyen tağşiş yönteminin yarattığı ilk huzursuzluklar da Halil Paşa'nın yeniçeri ağalığı dönemine denk gelmiştir. 1585 Eylül'ünde yapılan ilk tağşiş işleminde akçenin gümüş oranının yüzde kırk azaltılması bir süre daha ulufelerini tedavüldeki eski akçelerle almaya devam eden kapıkulu askerlerini hemen etkilememiştir (Tezcan, 2009: 497; Pamuk, 2017: 125-140). Ancak Osmanlı idaresinin Rumeli beylerbeyi Doğanç Mehmed Paşa'nın teklifiyle 1588 yılında uygulamaya çalıştığı para reformu geniş çapta bir infial yaratmış ve maaşlarını gümüş oranı düşük akçeler ile alan yeniçeriler Haziran 1588'de bir ayaklanma çıkartmıştı. Bu ayaklanma yeniçeri ağası olan Halil Paşa'yı zor durumda bırakmış ve hatta yeniçeriler onu ve Doğanç Mehmed'i taşlamaya çalışmışlardı (Kafadar, 1986: 71; Lubenau, 2012: 436-437).

Halil Paşa bu ayaklanmanın hemen ardından yeniçeri ağalığından azledildi. Kaynaklardaki ifadeler bu azlin hem para reformuna hem de "ecnebi" unsurların yeniçeri ocağına alınmasıyla ilgili sorunlara bağlandığını göstermektedir. Saraya çok yakın bir kaynak olan şehnameci Seyyid Lokmân *Tomar-ı Hümayun* adlı eserinde "akçe-i osmaniyye mağşuş olduğundan külli ıztırab çekilüb ve yeniçeri ağası Halil Ağa ol gavgada azl olunub" cümlesiyle Halil Paşa'nın azlini tağşiş meselesinden doğan sorunlarla ilişkilendirmiştir (Seyyid Lokmân, TSMK A. 3599). Bu ayaklanmaya şahit olan Habsburg elçi heyetinin eczacısı Reinhold Lubenau da yeniçeri ağasının [Halil Paşa] isyan eden yeniçerilere düşük akçeyi kabul etmemelerini telkin ettiğini ve bu durumu Doğanç Mehmed Paşa'nın ihbarıyla öğrenen padişahın ağayı, yani Halil Paşa'yı hemen azlettiğini belirtiyor (Lubenau, 2012: 436). Bununla beraber, o tarihlerde İstanbul'da bulunmayan Selânikî'nin "ecnebiyye izdiham u kesretinden bahane ile ma'zul buyurulub" ifadesi Halil Paşa'nın yeniçeri ağalığından alınma sebebinin doğrudan doğruya "ecnebi" meselesiyle de ilişkilendirildiğine işaret etmektedir (Selânikî, 1989: 202). Selânikî'nin tekil gözükten bu anlatısı aslında ileri tarihli belgelerle beraber değerlendirildiğinde Halil Paşa'nın imajıyla ilgili önemli bir detayı ortaya çıkarıyor. Zira sadrazam Koca Sinan Paşa da, III. Murad'a yeniçeriler arasına karışan ecnebilerin hazineye getirdiği yükten bahsederken, kula ecnebi sokulmasının sorumlularından biri olarak Halil Paşa'yı işaret etmiştir

⁶ İbrahim Paşa'nın 1585 yılının Eylül ayında Mısır'dan İstanbul'a gelişine tanık olan tarihçi Selânikî, onu Doğanç Mehmed ve o zaman yeniçeri ağası olan Halil Paşa'nın karşıladığını ve padişahın huzuruna kadar önünde yürüdüklerini yazmıştır.

⁷ "yeniçeri kullarımın mabeynlerinde cari olan kanun-ı kadime ri'ayet olunmayub aralarına ecnebi dahil olub...".

(Sahillioğlu, 2004: 85).⁸ Halil Paşa'nın kapıkulu içerisinde yabancı unsurların artmasında ne gibi bir ihmali olduğu konusunda bilgimiz yok ancak Selânikî ve Koca Sinan Paşa'nın ifadeleri bu meselenin Halil Paşa'nın kariyerinde bir damga olarak kaldığını ve belirli bir süre yeniçeri ocağına “ecnebi” girmesine sebep olanlar arasında anıldığını göstermektedir.

Halil Paşa azlinden sadece birkaç gün sonra Bosna beylerbeyi olarak tayin edildi (Selânikî, 1989: 202).⁹ Halil Paşa'nın atanabilmesi için Bosna sınır boyunca sembolik ismi ve Bosna'yı yaklaşık 15 senedir hem sancakbeyi hem de beylerbeyi olarak yöneten Sokullu Ferhad Paşa'nın azledilmesi düşündürücüdür. Habsburg sınırında askeri ve diplomatik başarılarıyla nam salmış Sokullu Ferhad Paşa'nın yerine saray kökenli Halil Paşa'nın seçilmesi giderek daha bağımsız hareket eden sınır eyaletlerini merkezin askeri ve iktisadi politikalarına uyumlu hale getirme stratejisiyle ilişkili olabilir. Nitekim Habsburg sınırındaki stratejik konumları dolayısıyla askeri gerilimin her zaman had safhada olduğu Bosna ve Budin'de 1580'lerin sonunda istikrarsız ve sürekli çatışma ve isyan halinde bir ortam oluşmuştur (Tracy, 2016: 247-307). Bu dönemin Osmanlı mali idaresi için kritik yıllar olması ve buna bağlı olarak kapıkulu askerinin maaşlarının ödenmesindeki zorluklar sınır eyaletlerindeki askerlerin ulufelerini zamanında alamamalarına sebep olmuş ve gerginlikleri tetiklemiştir. Gelibolulu Mustafa Âli, Bosna sınırındaki askerlerin bu durumun üzülmesi için Divân-ı Hümâyun'a temsilciler göndererek ulufelerini talep ettiklerini ve verilen sözlere rağmen ödemeleri tekrar tekrar ertelenince yöneticilerine karşı taşkınlıklar yapmaya başladıklarını belirtir (eri, 1996: 621-622). Bir mühimme kaydında ise eski Bosna beylerbeyine, yeni beylerbeyi gelene kadar eyaletteki i ve dış huzuru sağlamasının emredilmesi Halil Paşa'yı memleketi Bosna'da son derece problemlili bir ortamın beklediğini göstermektedir (BOA, MD 64, 67/202).

Nitekim Bosna askerindeki bu sürekli huzursuzluk hali, Halil Paşa'nın ilk beylerbeylik görevinin çok kısa ömürlü olmasına hatta apar topar Bosna'dan kaçmasına sebep olmuştur. Osmanlı kronikleri içerisinde bu konuyla ilgili yegâne bilgiyi veren Gelibolulu Mustafa Âli'nin anlattısı, Halil Paşa'nın geçirdiği büyük tehlikeyi gözler önüne sermektedir. Halil Paşa'nın Bosna askerinin ulufe meselesinden dolayı yöneticilerine karşı isyan içerisinde olduklarını bildiği halde herhangi bir nlem almadığını belirten Âli, onun bu gafletinden yararlanan askerlerin ayaklanıp paşaya saldırdıklarını ve onu nehir kenarındaki kasrında bulup öldürmeye teşebbüs ettiklerini söyler. Hazırlıksız yakalanan Halil Paşa can havliyle nehre atlamış askerler kasrı yağmalamakla meşgulken kendisini nehrin akıntısına bırakıp paşayı zar zor kurtarmıştır (eri, 1996: 622).¹⁰ Bu olayın tarihini ve Halil Paşa'nın ne kadar süre filen beylerbeyliği yaptığını kesin olarak bilemiyoruz. Ancak 1589 Mart ayının ortalarında Sufi Mehmed Paşa'nın Bosna beylerbeyi olarak atandığı göz önüne alınırsa Halil Paşa'nın ilk beylerbeylik serüveninin sadece yedi-sekiz ay civarında sürdüğünü söyleyebiliriz (Aydın ve Günalan, 2011: 57).

Halil Paşa'nın Bosna'dan İstanbul'a dönüş yolculuğu İmparatorluk tarihinin son derece kritik bir dönemine tekabül etmiştir. Payitahttaki kapıkulu askerlerinin yeni akeyle yapılan ödemelerden kaynaklanan memnuniyetsizlikleri 1589 Nisan ayında Osmanlı tarihinin en büyük ayaklanmalarından birine dönüşmüştü. Sultan zerindeki nüfuzu dolayısıyla diğer vezirlerle de arası açılan parasal reformun sorumlusu Doğancı Mehmed Paşa isyancıların hedefi olmuş ve Defterdar Mustafa Paşa ile birlikte öldürülmüştü (Börekçi, 2021: 36-39). Halil Paşa, yükselmesinde etkisi olan ve belki de para reformunda kendisine gereken desteği vermediği için arasının açık olduğu Doğancı Mehmed Paşa'nın öldürüldüğü bu isyan sırasında, henüz İstanbul'a gelmemişti. 1589 Nisan ortalarına ait bir rapor “kaçak Bosna beylerbeyi” diye tarif ettiği Halil Paşa'nın gelmesinin an meselesi olduğunu belirtiyor (Warhaftige und gar auszfierliche Newer Zeyttung, 1589: 7; Börekçi, 2021: 37).¹¹ Bu raporun Halil Paşa'ya, döndüğünde vezaret ya da Mısır Beylerbeyliği verileceğine dair söylentilerden bahsetmesi, Halil Paşa'nın, ilk hamisi Doğancı Mehmed Paşa'yı kaybetmiş olmasına rağmen, hala ayrıcalıklı bir konumda olduğunu göstermektedir. Ancak Halil Paşa Bosna'dan döndükten sonra ya tecrübe eksikliğinden ya da peş peşe yaşadığı talihsizliklerden dolayı uzunca bir süre hiçbir makama atanmamıştır. Ruus defterleri Halil Paşa'nın bu zaman zarfında arzlarını “sabık Bosna beylerbeyi” olarak verdiğini göstermektedir (BOA, KK.d 252: 8, gurre-i Ramazan 997/14 Temmuz 1589; BOA, A.RSK.d 1471: 15, 27 Ramazan 997/9 Ağustos 1589). Nitekim Selânikî,

⁸ “kula ecnebi sokmak sefer-i hmâyında olmuş idi. Ol zamanda sebep olan kimdir ma'lm şerifdr. Ba'dehu Halil Paşa'dur”.

⁹ “ve birkaç gün sonra Bosna Beğlerbeğisi Gazi Ferhad Paşa ma'zul buyurulup Bosna Beğlerbeğiliği Yeniçeri ağalığından ma'zul olan Halil Ağa'ya virilmek ferman olunmuş”.

¹⁰ Koca Sinan Paşa bir telhisinde bu ayaklanmadan bahsetmiştir: “Sâbıkan Halil Paşa kullarının ve şehsvâr Paşa'nun üzerine varub kll fesâd ve fitne (eyledükleri zamanda) cezâ ve sezâları virilmemek ile yüzleri aılıb her varan beğlerbeği kullarının üzerine guluv idüb fitne ve fesâddan hâli değillerdir” (Sahillioğlu, 2004: 110).

¹¹ “Hali] Bassa enthrunner Beglerbeg aus posnen”. Almanca metinde yer alan paragrafı zmlemede yardımcı olan meslektaşım Selim Tezcan'a teşekkür ederim.

Halil Paşa'nın bu durumunu "Bosna'dan mazul südde-i sa'adetde mülazemetde" ifadesiyle tarif etmiştir (Selânikî, 1989: 236).

Halil Paşa, Koca Sinan Paşa'nın sadrazam olduğu ve Safevilerle barışın resmileştiği iki yıllık bir aradan sonra 30 Nisan 1591 tarihinde Karaman beylerbeyi olarak atanmıştır (BOA, A.RSK.d 1472: 208, 6 Receb 999/30 Nisan 1591). 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Karaman eyaletine yapılan tayinlerin İstanbul merkezli olduğuna ve tayin edilen beylerbeylerin özellikle saray çevresindeki paşalar arasından seçildiğine dair araştırmalar bu tayinin olası arka planına ışık tutmaktadır (Aydın ve Günalan, 2011: 36). Nitekim Koca Sinan Paşa'nın bir telhisi Halil Paşa'nın mazul olduğu süreçte sarayla bağına hiç koparmadığını gösteriyor. Bu telhise göre, Koca Sinan Paşa, ağabeyi Mahmud Paşa'nın Anadolu beylerbeyi olarak atanmasını talep etmiş fakat sonra yanlış anlaşılmaktan korkarak gönülsüzce de olsa bu makam için mazul olan Halil Paşa'nın daha münasip olacağını söylemişti (Sahillioğlu, 2004: 54).¹² Neticede padişah, sadrazamını kırmayarak onun ilk teklifini kabul etmiş ve bu telhisin üzerine yazdığı cevapta Mahmud Paşa'nın Anadolu'ya; Halil Paşa'nın da Karaman'a beylerbeyi olarak atanmasını emretmiştir. Aslında, Koca Sinan Paşa'nın iki senedir mazul olan Halil Paşa'yı önermek zorunda kalması hem Halil Paşa'nın sarayın tayin gündeminde olduğuna hem de padişahın Halil Paşa'ya verdiği öneme işaret etmektedir. Diğer yandan, bu atamanın ardından Halil Paşa'ya nâzır-ı emvâl yetkisi tanınarak Karaman eyaletinin mali işlerinin sorumluluğunun verilmesi Halil Paşa'nın sarayla kurduğu ilişkiyi anlamak açısından aydınlatıcıdır (Karaca, 2000: 66-67).¹³ Zira nâzır-ı emvâllik pozisyonuna yapılan atamalar güven esasına göre gerçekleştiriliyor ve beylerbeyi ya da defterdardan hangisi daha güvenilir ise o kişi nâzır-ı emvâl olarak atanıyordu (Özvar, 1998: 10; Fleischer, 1986: 119-120).

1591 yılının Ağustos ayında merkezi otoritede meydana gelen değişiklikler Halil Paşa'nın kariyerinde önemli bir basamak daha atlamasının önünü açmıştır. Sultan III. Murad, Koca Sinan Paşa'yı sadrazamlıktan azledip yerine İran cephesinden başarı ile dönen Ferhad Paşa'yı atamış, Ferhad Paşa da padişahın desteğiyle Koca Sinan Paşa'ya tabi olan yöneticileri azletmeye başlamıştı (Selânikî, 1989: 250).¹⁴ Ferhad Paşa'nın ilk faaliyetlerinden biri Koca Sinan Paşa'nın Şam beylerbeyi olan oğlunu azledip yerine Halil Paşa'yı atamak oldu.¹⁵ Yaklaşık 16 ay süren Şam beylerbeyliği, yeniçeri ağalığından bu yana ilk defa bir görevinde istikrarı yakalayan Halil Paşa'ya bir devlet adamı olarak kendisini ispatlama fırsatı vermiştir. Mühimme defterlerindeki bir hüküm, Halil Paşa'nın Şam vilayetinde huzuru sağlama ve reyanın korunmasıyla ilgili konularda padişahın büyük takdirini kazandığını göstermektedir (Çiçek, 2011: 89).¹⁶ Öyle ki, padişah bu başarılarının mükâfatı olarak Halil Paşa'ya iki hilat ve bir kılıç göndermiş ve övgü dolu sözlerle kendisini taltif etmiştir.

Bunların yanı sıra, Halil Paşa en büyük başarısını merkezi hükümet için hayatî önemde olan eyalet maliyesi yönetiminde göstermiştir. Mayıs 1592'den Aralık 1592'ye kadar olan dönemin bütçesini gösteren bir icmal defteri Halil Paşa zamanında Şam hazinesinin fazla verdiğini ve eyaletin idari ve askeri harcamalarının merkez bütçesine yük olmadan yerine getirildiğine işaret etmektedir (Çiçek, 1999). Mali krizin devlet bütçesini sarstığı bir dönemde Halil Paşa'nın bu başarısı onun Kasım 1592'de Anadolu Beylerbeyliğine terfi etmesini sağladı (Selânikî, 1989: 292). Sadece sekiz ay süren bu son taşra görevi aslında çoktan padişahın gözüne girmeyi başaran Halil Paşa'yı payitahta yakınlaştıracak son aşama olmuştur.

Halil Paşa'nın sarayla kurduğu özel bağlantı onun III. Murad ve Safiye Sultan'ın iki kızından birisi olan Fatma Sultan ile evlendirilmesine karar verilmesiyle büsbütün güçlenecektir (Selânikî, 1989: 319).¹⁷ Venedik elçileri, hanedan damatlığı adaylığında Halil Paşa'nın baş rakibinin kubbe vezirlerinden Hızır Paşa olduğunu fakat Hızır Paşa mevki ve prestij açısından üstün olsa da hanedanın Halil Paşa'yı tercih ettiğini belirtir (Alberi, 1855: 434-435).¹⁸ Bu tercihin duyulmasından sonra Halil Paşa'nın vezir unvanı alması gecikmemiştir. Dönemin önemli

¹² "Dün ikindüden sonra ikinci def'a sâdır olan hatt-ı hümayûna yazılan telhisin cevabı gelmemekle, gerçe küstahlıkdur, lâkin vâsıl olmamak vehmine düşdüm ve hem 'acele ile hatırdan gitmiş; bunda Halil Paşa dahi ma'zûldür, Anadolu ol kullarına olsa münâsib idi, câiz görölürse böylece olsun".

¹³ "kemaîl-ı diyanet ü vufur-ı istikametüne hüsn-i itimadum olmağın beğlerbeğliğüne tabi olan havass-ı hümayunuma nâzır-ı emvâl tayin olmuşsundur" [11 Şevval 999/2 Ağustos 1591].

¹⁴ "Ve bi'l-cümle Sinan Paşa tevabî'i ma'zul olsunlar diyü hatt-ı hümayun varid oldı didiler".

¹⁵ Halil Paşa'nın Şam'a kesin tayin tarihi için bkz. (BOA, A.RSK.d 1473: 98, 19 Şevval 999/10 Ağustos 1591).

¹⁶ "hıfz ü hırâset-i memleket ve zabt ü siyânet-i ra'yyet bâbında mecd ü sâ'î olduğun i'lâm olundı yüzün ağ olsun".

¹⁷ "sabika söylenen haber-i izzet ü meserret eserleri zuhur u buruza gelmeğe başladı. Sultan-ı alışan hizmetine yetişüp damad-ı Padişah-ı saltanat-penah olmak mukarrer oldu".

¹⁸ Hızır Paşa, 1591 senesinde Lehistan ile sulh meselesini padişahın istediği şekilde çözmüş ve ardından Divân-ı Hümayun'a yedinci vezir olarak girmişti (Selânikî, 1989: 251 ve 305).

kubbe vezirlerinden Nişancı Mehmed Paşa'nın 21 Haziran 1593'te ölmesi Halil Paşa'nın vezir olmasını kolaylaştırmış gözüküyor (Selânikî, 1989: 318). Öyle ki, Halil Paşa'ya vezaretin sadece iki gün sonra 23 Haziran 1593 tarihinde verildiğine dair ruus kaydı bu makama atanmasında hiç vakit kaybedilmediğinin işaretidir (BOA, KK.d 253: 172, 23 Ramazan 1001/23 Haziran 1593).¹⁹ Öte yandan, diğer damat adayı Hızır Paşa'nın Bağdat muhafazasına gönderilmesi ve Hızır Paşa'nın oturduğu sarayın Halil Paşa'ya tahsis edilmesi hanedanın Halil Paşa için özel bir düzenleme yaptığını da düşündürmektedir (Selânikî, 1989: 328).

Halil Paşa'nın bu göreve geldiği tarihlerde Osmanlı İmparatorluğu askeri ve siyasi açıdan en kritik dönemlerinden birine girmek üzereydi. Bosna beylerbeyi Hasan Paşa, Macaristan sınırında pusuya düşürülüp öldürülünce Habsburg askeriyle olan sınır çatışmaları savaşa dönüşmüş ve sadrazam Koca Sinan Paşa ordunun başında Macaristan'a sefere çıkmıştı (Danişmend, 1971, c. III: 127). Halil Paşa, 1593 Temmuz ayının sonlarında İstanbul'a varmış ve Ferhad Paşa'nın sadrazam kaymakamı olarak yönettiği Dîvân-ı Hümâyün'a altıncı vezir olarak girmiştir.²⁰ Bir kubbe veziri olarak hanedan damadı olmaya hazırlanan Halil Paşa kendisine tahsis edilen Hızır Paşa'nın sarayına yerleştirilmiş ve düğün yapılacağı resmen duyurulmuştur (Selânikî, 1989: 328-329). Venedik elçisine göre düğünün 1593 Eylül ayında yapılması planlanmış ancak hem savaş durumu hem de Ağustos ayında etkili olan veba hazırlıklara odaklanılmasına engel olunca Ekim ayında dahi düğün tarihi kesinleşmemişti (ASVe, SDC, 37: 518r, 4 Ağustos 1593; ASVe, SDC, 38: 57r, 2 Ekim 1593).²¹ Kasım ayında İstolni Belgrad'da Budin beylerbeyi'nin Avusturya askerleri tarafından bozguna uğradığına dair haberlerin halkın ve sancaklardan gelen askerlerin morali üzerindeki etkisini hafifletmek için çeşitli gösteriler yapılmaya başlanmıştır (AGS, E, 1345: 96, 22-23 Kasım 1593; ASVe, SDC, 38: 213v, 3 Aralık 1593). Halil Paşa ve Fatma Sultan'ın düğünü bu gösterilerin ardından Aralık ayının başında yapılmış ve böylelikle bu saltanat düğünü halka ve askerlere moral olmuştur.²² Selânikî ve Seyyid Lokmân'ın anlatıları bir hafta süren şenliklerde saltanat düğünlerinin görkemini sembolik bütün öğelerle sergilendiğini gösteriyor. Düğün boyunca Dîvân-ı Hümâyün'un işleri ertelenmiş, gelenek olduğu üzere Eski Saray'da ziyafetler verilmiş, gösterişli nahillar taşınmış, devlet erkânı ve ulema Halil Paşa tarafından ağırlandı. Halil Paşa'nın sağdıçlığını vezir Cerrah Mehmed Paşa yapmış nikâh akdini de Hoca Sadeddin (ö. 1599) gerçekleştirmişti (Selânikî, 1989: 340-343; Seyyid Lokmân, TSMK A. 3599). Böylece, Halil Paşa, kubbe veziri ve hanedan damadı olarak III. Murad'ın saltanatının son yıllarında yüksek mevkilerdeki devlet adamlarının arasına girmiş ve hükümet yönetiminde önemli bir konuma gelmiş bulunuyordu.

Valide Sultan'ın Kapudan Paşası: Halil Paşa ve Donanma-yı Hümâyün (1595-1598)²³

Sultan III. Murad'ın 1595 Ocak ayında ölümü ve III. Mehmed'in tahta çıkışı, Halil Paşa'nın kariyerinde yeni bir aşamanın başlangıcı olmuştur. III. Mehmed'in saltanatı boyunca devlet yönetiminde annesi Safiye Sultan'ın ve kapıağası Gazanfer Ağa'nın büyük etkisi olduğu bilinen bir gerçektir (Emecen, 2003: 409-410; Börekçi, 2021: 41; Peirce, 1993: 117 ve 245). Bu durum, III. Mehmed'in saltanatının ilk zamanlarında saraya ve hanedana yakın figürlerin önemli pozisyonlara getirilmesiyle kendisini göstermiştir (Tezcan, 2010: 107). III. Mehmed, 29 Ocak 1595'te Topkapı Sarayı'nda düzenlediği ilk divanda, şehzadelğinde lalası olan Mehmed Paşa'yı vezir ilan ederek Dîvân-ı Hümâyün'a yerleştirmiş ve aynı gün eniştesi Halil Paşa'yı da kapudan paşa tayin ederek Donanma-yı Hümâyün'un başına getirmiştir (Selânikî, 1989: 437-438). Padişah kısa bir süre sonra Koca Sinan Paşa'yı sadrazamlıktan azlederek yerine Safiye Sultan ile daha uyumlu bir ilişki sürdüren Ferhad Paşa'yı atamıştır (Selânikî, 1989: 448).²⁴ Safiye Sultan'ın diğer damadı İbrahim Paşa'nın divanda ikinci vezir olduğu düşünülürse III. Mehmed'in saltanatının başlarında oluşan siyasi yapının saray odaklı olduğu ve Halil Paşa'nın bu yapılanmada önemli bir rol aldığı görülmektedir.²⁵

¹⁹ Venedik elçisi, Halil Paşa'nın divana Nişancı Mehmed Paşa'nın yerine girdiğini belirtir (ASVe, SDC, 37: 393v, 3 Temmuz 1593).

²⁰ Selânikî, Şirvan'dan çağrılarak kubbe veziri olan Hadım Hasan Paşa'nın yedinci vezir olarak Halil Paşa'nın altına oturduğunu yazmıştır (Selânikî, 1989: 329).

²¹ "Le nozze della figliola del Re con Alil ultimo visir effettueranno per il Bayran picciolo, che sarâ a Settembre".

²² Törenler için kış ayının seçilmesinin, diğer bazı saltanat düğünlerinde görüldüğü üzere vebanın etkisinin azalmasıyla ilişkili olduğu düşünülebilir (Atçıl, 2021: 11).

²³ Bu bölümde anlatılanların bir kısmı 27-28 Mayıs 2016 tarihinde düzenlenen "8. Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu" çerçevesinde sunulmuştur.

²⁴ Bu atama Şubat ayında gerçekleşmiştir.

²⁵ 1595 yılının Nisan ayında çıkan bir sipahi isyanının hedefinde Ferhad Paşa'nın yanı sıra Lala Mehmed Paşa ve Halil Paşa'nın olması saltanat değişikliğiyle gelen yeni yapıya bir tepkidir. Halil Paşa bu ayaklanmada kulağından yaralanmıştır (Selânikî, 1989: 470-471).

Halil Paşa'nın kapudan paşalığa atanmış olmasında Osmanlı iç politikasının dinamiklerinin yatıyor olması dönemin gözlemcilerinin dikkatinden kaçmamıştır. Venedik elçisi Venier'in, Halil Paşa'nın Safiye Sultan ve III. Mehmed tarafından çok sevildiğini ifade etmesi ve olağanüstü elçi Leonardo Dona'nın Halil Paşa'nın kapudan paşalık pozisyonunu kayıncıvalidesi Safiye Sultan ve karısı Fatma Sultan'ın lütufları sayesinde koruduğunu vurgulaması Halil Paşa'nın arkasında hanedanın büyük desteği olduğuna işaret etmektedir (ASVe, SDC, 41: 13, 20 Nisan 1595; Seneca, 1959: 293).²⁶ Bu bakımdan, Koca Sinan Paşa ve azledilen kapudan paşa Cigalazade Sinan taraftarı yorumlarıyla dikkat çeken müverrih Selâniki'nin, bu atamayı yorumlarken kararın kusurlu bulunduğunu, pişmanlık yaratacağını ve temelinde "hazz-ı nefis" yattığının düşünüldüğünü belirtmesi hanedan ilişkilerinin bu atamada oynadığı role dolaylı bir eleştiri olarak okunabilir (Selâniki, 1989: 438).

Aslında, Halil Paşa'nın belirgin bir askeri başarısı ya da denizcilik geçmişi olmadan kapudan paşa unvanını alması Osmanlı'nın terfi geleneklerine göre bir aykırılık teşkil etmemektedir. Saraydan yeni çıkmış ya da denizcilikle alakası olmayanların kapudan paşa olarak atanmaları özellikle Barbaros Hayreddin Paşa'nın ölümünün hemen ardından belirli bir süre olağan bir işleyiş olmuştur (Imber, 2002: 299-300; Bostan, 2001: 354-355). Ancak Halil Paşa'nın kapudan paşalık görevine başlangıçtan itibaren mesafeli olduğu gözlemlenmektedir. Halil Paşa, kaptanlığının daha ilk senesinde donanmayı vekâlet ile yönetme pratiği geliştirmiş ve 1595 yazında Akdeniz'e sefere çıkan donanmanın komutasını kapudan paşa kaymakamı olarak atanan Trablusgarb beylerbeyi Arnavud Memi'ye emanet etmiştir (Bayramoğlu, 2018: 193).²⁷ Elbette tecrübeli denizcilerin kapudan paşalara seferlerde eşlik etmesi ya da onların yerini tutması Osmanlı denizcilik tarihinde örnekleri görülen bir durumdur. Bununla beraber, Halil Paşa'nın 1595 yılında donanmaya şahsen komuta etmemesinin hanedan damadı konumuyla ilgili resmi olarak açıklanmayan faktörlerden kaynaklandığına dair belirgin işaretler vardır. Venedik elçisi Marco Venier'in, Halil Paşa'nın göreve geldiği ilk gün yaptığı yorumda, Fatma Sultan'ın Halil Paşa'yı kendisinden uzağa göndermek istemeyeceğini öngörmesi manidardır (ASVe, SDC, 40: 482v, 31 Ocak 1595). Nitekim Safiye Sultan da Halil Paşa'nın payitahttan uzaklaşmasına sebep olacak bir sefere çıkmasına razı olmamıştır (AGS, E, 1346: 35, 20 Mayıs 1595). Venier'in, 1595'in Ekim ayında Halil Paşa ve Fatma Sultan'ın ilk çocuklarının dünyaya geldiğinden bahsetmesi Halil Paşa'nın İstanbul'da kalmasının ısrarla istenmesinin sebebinin Fatma Sultan'ın hamileliğiyle ilgili olabileceğini göstermektedir (Türkçelik, 2017: 105). Bu durum, Osmanlı siyasi-idari kültüründe hanedan ilişkilerinin, Halil Paşa'nın kapudan paşalığı özelinde, devlet meselelerinde nasıl etkili olduğunun da işaretidir. Ancak bunun stratejik olarak olumsuz bir etkisi olmuştur. Arnavud Memi'nin kapudan paşa kaymakamı olarak çıktığı bu seferi sınırlı tutması ve donanmayı erkenden Osmanlı sularına geri çekmesi Akdeniz savunmasını zayıflatmış ve İspanyol kaptanlarının 23 Eylül 1595'te Mora yarımadasının kuzeyindeki Osmanlı liman şehri Balyabadra'ya (Patras) ani bir baskın yapmalarını kolaylaştırmıştır (Selâniki, 1989: 524; Türkçelik, 2019: 115-123).²⁸

1596 senesi hem Sultan III. Mehmed hem de Halil Paşa için siyasi ve askeri açıdan istisnai bir yıl haline gelecektir. III. Mehmed'in iktidarın dizginlerini ele almak ve Macaristan cephesindeki kötü gidişatı durdurmak için bizzat sefere çıkmaya karar vermesi Akdeniz'e de büyük bir sefer düzenlenmesini gerektirmiştir (Emecen, 2003: 409). Padişah, Safiye Sultan'ın bütün itirazlarına rağmen sadrazam İbrahim Paşa'nın serdarlığında bizzat Eğri Seferi'ne çıkarken Halil Paşa'nın Akdeniz'e açılacak donanmaya bizzat komuta etmesi kaçınılmaz olmuştur.²⁹ 1596 senesinin istisnai siyasi ve askeri bağlamı Halil Paşa'nın emrine verilen kadirga sayısı da kendini belli etmektedir. Bir sene önce Arnavud Memi'ye 40 kadirga verilmişken 1596'da Halil Paşa 90 kadirgalık bir donanmaya komuta etmiştir (Selâniki, 1989: 485; Topçular Katibi, c. I, 2003: 112; AGS, E, 1158: 98-99).³⁰ Halil Paşa, kapudan paşalığında çıktığı bu ilk ve tek seferinde, oldukça ölçülü bir politika izlemiş ve Eylül ayının sonlarında Modon'a kadar geldikten sonra donanmayı riske atmadan geri dönmeyi tercih ederek Kasım ayının ilk günlerinde İstanbul'a gelmiştir (AGS, E, 1094: 258; Selâniki, 1989: 637).³¹

²⁶ "Sostenta nella sua persona per forza delli favori delle Sultane suocera et moglie il capitaneato del mare".

²⁷ "Trablusgarb Beğlerbeği olan Memi Paşâ'ya hüküm ki...kapudanım olan Halil Paşâ edamallah-u te'âlâ iclâlehüya kaim-makam ta'yin idüb buyurdum ki vardukda mumailleh vezirimim kaim-makamı olub...".

²⁸ Selâniki, bu saldırının şehirde hayli yüksek insani ve maddi hasara yol açtığını belirtiyor. Patras saldırısının baş aktörlerinden Napoli kadirgaları kaptanı Pedro de Toledo'nun II. Felipe'ye yazdığı mektupta verdiği bilgiler esir ve can kaybı toplamının 400 civarı olduğunu ve yapılan yağma ve yıkımın şehre büyük zarar verdiğini göstermektedir.

²⁹ Halil Paşa'nın deniz seferi için yaptığı hazırlıkların ayrıntıları için bkz. (Selâniki, 1989: 585 ve 592).

³⁰ Geraci Markisi'nin Palermo'dan II. Felipe'ye gönderdiği 18 Ağustos 1596 tarihli mektup.

³¹ Olivares Kontu'nun Napoli'den II. Felipe'ye 24 Eylül 1596 tarihinde gönderdiği mektup.

III. Mehmed'in kara seferinde kazandığı Eğri ve Haçova zaferleri Osmanlı'nın dış politikasında belirli bir süre stratejik ve psikolojik üstünlüğü ele geçirmesini sağlarken Osmanlı iç siyasetindeki dengeleri de padişahın ve özellikle annesi Safiye Sultan'ın lehine geliştirmiştir. Nitekim Safiye Sultan'ın Haçova zaferi sonrasında sadrazam atamalarındaki rolü padişahın tamamen annesinin kontrolünde olduğu bir sürece girdiğini göstermektedir (Emecen, 2003: 410; Peirce, 1993: 240). Valide Sultan'ın nüfuzunun bu denli artması onun himayesindeki Halil Paşa'nın da kapudan paşa pozisyonunu bir müddet daha muhafaza etmesini ve kapudan paşalığı istediği gibi kullanmasını kolaylaştırmıştır. 1596 senesinde kurulan uluslararası denge ve Safiye Sultan'ın desteği, Halil Paşa'nın donanma seferinde kendi yerine kaymakam atama pratiğine tekrar başvurması için uygun bir zemin yaratmıştır. Halil Paşa, 1597 yazında da donanmayla çıkmayı tercih etmemiş ve İstanbul'da kalarak Arnavud Memi'yi Akdeniz seferine serdar olarak göndermiştir (Selânikî, 1989: 695).³² Halil Paşa yönetiminin ölçülü Akdeniz politikasına uygun hareket eden Arnavud Memi, Ayamavra adasına kadar gitmiş daha fazla ilerlemeden Kasım ayının başında İstanbul'a geri dönmüştür (AGS, E, 1095: 101; AGS, E, K1676: 91).³³ Halil Paşa'nın zahmetsizce sürdürdüğü kapudan paşalık kariyerinin akıbeti 1598 yılında hem Osmanlı hükümetinde meydana gelen değişikliklerin hem de uluslararası politikadaki gelişmelerin gölgesinde belirlenecektir. 1598 Nisan ayında Hoca Sadeddin Efendi'nin şeyhülislam olması ve Cerrah Mehmed Paşa'nın sadrazamlığa atanması, Safiye Sultan'ın III. Mehmed'in kararları üzerindeki etkisinin kırıldığı bir sürece kapı aralamıştır (Emecen, 2003: 410; Burian, 1952: 2).³⁴ Uluslararası politikadaki eşzamanlı gelişmeler ise III. Mehmed'in reelpolitik gerçeklere uygun kararlar almaya ikna edilmesini kolaylaştırmıştır.³⁵ Sultan III. Mehmed, Macaristan'daki Yanıkkale'nin düştüğüne dair haberler gelir gelmez Cerrah Mehmed Paşa ve Hoca Sadeddin ile yaptığı görüşmenin ertesi günü, 18 Nisan 1598'te Halil Paşa'yı azletmiş ve yerine bir önceki kapudan Cigalazade Sinan Paşa'yı atamıştır (ASVe, SDC, 47: 12, 21 Nisan 1598; Selânikî, 1989: 737-738).³⁶ Bu, Akdeniz'de bir politika değişikliğine gidileceğinin ve Halil Paşa'nın pasif ve sınırlı Akdeniz politikası yerine gerilimi artıran bir politikaya geçiş yapılacağına işaret olmuştur. Safiye Sultan'ın bütün itirazlarına rağmen uluslararası konjonktürün ciddiyeti, Hoca Sadeddin'in direnci ve Cigalazade Sinan Paşa'nın Akdeniz'deki şöhreti, III. Mehmed'in kararında sabit kalmasında etkili olmuştur (ASVe, SDC, 47: 23, 27 Haziran 1598).³⁷ Selânikî'nin Halil Paşa'nın azlını, isim vermeden "ehlulu mahalluhu" tabiriyle kutlaması, belki de bu yeni yönetimin Safiye Sultan'ın dikte ettiği patrimoniyal yapıdan uzaklaşarak en azından belirli bir süre liyakate dönük bir politika belirlemiş olduğuna işaret etmektedir (Selânikî, 1989: 738; Türkçelik, 2017: 101-102).

Saray ve İsyanlar arasında Halil Paşa (1598-1603)

Halil Paşa'nın 1598-1603 yılları arasındaki kariyeri Macaristan'daki savaşın, Anadolu'da başlayan isyanların ve merkezdeki askeri ayaklanmaların bağlamında şekillenecektir.³⁸ Halil Paşa, Osmanlı İmparatorluğu'nun en çalkantılı süreçlerinden birine girdiği bu dönemde her ne kadar itibarlı kapudan paşalık pozisyonunu yitirmiş olsa da hükümetten uzaklaştırılmamış, tam aksine, Dîvân-ı Hümayun'da yükselmiş ve ikinci vezirlik ve sadaret kaymakamı gibi kritik makamlarda görev yapmıştır. Bir ruus kaydı Halil Paşa'nın Cerrah Mehmed Paşa'nın sadrazamlığında, en azından 1598 Eylül ayından itibaren, ikinci vezir pozisyonunda olduğunu gösteriyor (BOA, EV.HMH.d 39: 31v).³⁹ Selânikî'nin kasım ayındaki bir merasime katılan devlet ricalini tasvir ederken sadrazamdan sonra Halil Paşa'yı zikretmesi bunu doğrular niteliktedir (Selânikî, 1989: 778). 1599 Ocak ayında, padişahın İbrahim Paşa'yı sadrazam olarak ataması Halil Paşa'nın ikinci vezir konumunu sağlamlaştırmış ve onun daha belirgin bir otoriteye ulaşmasının önünü açmıştır (Aykut, 1993: 440). Nitekim 1599 Mayıs'ında sadrazam İbrahim Paşa Macaristan cephesine serdar olduğunda Halil Paşa sadrazam kaymakamlığına atanmış ve

³² "Memi Paşa Donanma-yı Hümayun gemilerine serdar ferman olunup, derya muhafazasına çıkup gtdiler".

³³ Olivares Kontu'nun Napoli'den II. Felipe'ye 16 Eylül 1597 tarihli mektubu ve İspanya'nın Venedik elçisi İñigo de Mendoza'nın II. Felipe'ye 3 Ocak 1598 tarihli mektubu.

³⁴ Nitekim dönemin İngiliz elçisi Lello'nun bu gelişmelerin Safiye Sultan'ın kontrolü dışında gerçekleştiğine dair izlenimi bunun göstergesidir.

³⁵ Yanıkkale'nin Habsburgların eline geçmesi, Fransa ve İspanya arasında olumlu seyreden barış süreci ve Osmanlı karşıtı bir Haçlı Seferi hedefini güden Papalık Devleti'nin Venedik'e ve Adriyatik'e yakın Ferrara düklüğünü ilhak etmesi, Osmanlı hükümetinin Macaristan'da ve Akdeniz'de tehdit algısını artırmış olmalıdır (Türkçelik, 2017, 101).

³⁶ Venedik elçisinin mektubu bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgi vermektedir.

³⁷ Safiye Sultan'ın çabaları ile ilgili Venedik elçisinin mektubu.

³⁸ Bu dönemdeki olayların analitik bir kronolojisi için bkz. (Griswold, 1983).

³⁹ "vezir-i sâni Halil Paşa adamlarından...".

kariyerinin en önemli makamını elde etmiştir (Selânikî, 1989: 807; Sağır, 2000: 573).⁴⁰ Ancak Halil Paşa'nın bu önemli pozisyonlarda dönemin karmaşık ve önemli sorunlarıyla baş edebilme yeteneklerindeki sınırlılığı geri kalan kariyerinin ve ömrünün seyrinde belirleyici olmuş ve sarayın ona bir hanedan damadı olarak başlangıçta duyduğu güveni giderek zayıflatmıştır. Özellikle, Safiye Sultan ve kapağası Gazanfer Ağa'nın politik nüfuzunu hedefleyen askeri isyanlarda etkisiz kalması onu gözden düşürmüş ve uzun süren azillere maruz kalmasına sebep olmuştur.

Halil Paşa'nın sadrazam kaymakamlığında çıkan ilk isyan aynı zamanda Safiye Sultan ve Gazanfer Ağa'ya karşı III. Mehmed döneminde düzenlenen ilk büyük sipahi isyanıdır (Börekçi, 2010: 48-63). 16. yüzyıl sonunda iltizam ve gümrük gelirlerini toplama konusunda ön plana çıkan kapıkulu sipahileri sarayla bağlantılı kesimlerin bu gelirlerden daha büyük pay almalarını padişahın kararları üzerinde etkili olan Safiye Sultan ve Gazanfer Ağa ile ilişkilendiriyorlardı (Tezcan, 2010: 80-90). 1600 yılının Mart ayında çıkan isyanda sipahiler saray çevrelerinin önde gelen simsarı ve Safiye Sultan'ın yakın çevresinden Yahudi Kira olarak bilinen Esperanza Malchi'yi bu durumdan sorumlu tutarak öldürdüler (Börekçi, 2010: 48-49; Tezcan, 2010: 65; Peirce, 1993: 242-243). Dönemin kaynakları isyanın büyümesinde ve Malchi'nin öldürülmesinde Halil Paşa'nın sadrazam kaymakamı olarak büyük sorumluluğu olduğunu bildirmektedir. Halil Paşa'nın gereken tedbirleri almadığını, isyancılara göz yumduğunu ve onlara direniş göstermediğini işaret eden Osmanlı müverrihlerinin ifadeleri Halil Paşa'nın bu isyandaki ihmaline ilişkin algının ciddiyetini açık bir biçimde göstermektedir. Mehmed bin Mehmed, Malchi'nin linç edilmesinin "evzâ'-ı garibe" olarak nitelendiğini belirtirken Selânikî bu olayın "namus-ı saltanata" kast olarak görüldüğünü ve Halil Paşa'nın bu linçe engel ol(a)mamasının "cürm-i azim" addedildiğini yazmıştır (Sağır, 2000: 575; Selânikî, 1989: 864).⁴¹

Halil Paşa isyandan hemen sonra Dîvân-ı Hümâyûn'a gitmesine engel olacak kadar hastalanmış ve hastalığını öne sürerek eşi Fatma Sultan aracılığıyla padişahın emekliliğini istemişti (Selânikî, 1989: 861). Emekli olmak kendisine yöneltilen suçlamalardan ve eli kulağında bir azilden itibarlı bir şekilde kurtulması için faydalı bir çözüm olabilirdi. Ancak "haremi muhtereme intisab ve ihtisası olan" Esperanza Malchi'nin vahşice öldürülmesini kabullenemeyen Safiye Sultan, Halil Paşa'nın bu olaydan kolayca sıyrılmasına müsaade etmemiştir (Selânikî, 1989: 861 ve 864).⁴² III. Mehmed başlangıçta Halil Paşa'nın suçu olmadığını düşünse de Valide Sultan'ın baskısıyla Halil Paşa'yı Nisan ayının ortalarında sadrazam kaymakamlığından azletmiş hatta vezaret haslarını alarak onu divandan tamamen uzaklaştırmıştır (Selânikî, 1989: 864).

Halil Paşa'nın tekrar vezaret payesi alması ve Dîvân-ı Hümâyûn'a dönmesi yaklaşık on beş aylık uzun bir mazuliyet döneminden sonra gerçekleşmiştir. Bu süre içerisinde sipahilerin 1601 Mart ayında Gazanfer Ağa'nın öldürülmesini talep ettikleri daha büyük bir isyan yatıştırılmıştı (Börekçi, 2010: 51-53). Bu isyan, hanedan için görece güvenilir bir vezir olan Halil Paşa'nın merkezi hükümete dönüşünü hızlandırmış olmalıdır. Nitekim Halil Paşa, Haziran 1601'de, Fatma Sultan'ın talebi fakat Safiye Sultan'ın gönülsüz onayıyla üçüncü vezir olarak Dîvân-ı Hümâyûn'a geri dönmüştür (Ocakaçan, 2016: 121-122). Sadrazam kaymakamı Yemişçi Hasan Paşa'nın İbrahim Paşa'nın ölümünden sonra sadrazam olmasıyla ikinci vezirliğe yükselen Halil Paşa, yeni sadrazam Macaristan'a gönderilince, Ağustos 1601'de tekrar sadrazam kaymakamlığı makamını elde etmiştir (Sağır, 2000: 578-579).

Halil Paşa ikinci sadrazam kaymakamlığı döneminde de yine azline sebep olacak bir ayaklanmayla karşılaşmıştır. Osmanlı hükümeti tımar ve iltizam dağıtımını gibi konularda reform yapmaya çalışmasına rağmen sipahiler İstanbul'da huzursuzluk yaratmaya devam ediyor, Safiye Sultan ve Gazanfer Ağa'nın saraydan uzaklaştırılması konusundaki taleplerini sürdürüyorlardı. Nitekim 1602 yılının Şubat ayında, saray çevresine ve özellikle Gazanfer Ağa'ya yakın olan büyük mîrâhur Ali Ağa'nın bir sipahiye aşağılayıcı bir ceza vermesi isyan etmek için fırsat kollayan sipahilere bahane olmuş ve sipahiler divanı basarak Halil Paşa'dan mîrâhurun kellesini istemişlerdi (AGS, E, 1349: 67, 24 Şubat 1602).⁴³ Sipahilerin baskısına direnemeyen ve ağayı bulup teslim edeceğine söz

⁴⁰ "ka'im-makam-ı sadr-ı sadaret celilü'l-kadr Halil Paşa"; "ol asrda vezir-i sâni olan Bosnavî Halil Paşa Dersa'âdet'de kâyim-i makâm-ı sadâret-i uzma olmuş idi".

⁴¹ "askerin yüze çıkmasına ve fudulen kendülerden böyle evzâ'-ı garibe sadır olmasına ba'is oldun".

⁴² Esperanza Malchi'nin öldürülmesine şahit olan Venedik ve İngiltere elçilerinin bu isyanın arkasında İbrahim Paşa ve Halil Paşa'nın olduğunu ısrarla vurguladıkları görülmektedir. Selânikî'nin Safiye Sultan'a attığı "damadlarım bana düşmendir" ifadesinin altında yatan belki de Safiye Sultan'ın bu iki paşanın gerçekten bu isyanın arkasında olduğuna dair somut delillere sahip olmasıydı (Peirce, 1993, 243).

⁴³ Bu ayaklanma ile ilgili Osmanlı kroniklerinde bilgi yoktur. Ocakaçan bu meseleye Venedik belgeleri üzerinden değinmiştir (Ocakaçan, 2016: 124). Simancas Arşivi belgeleri arasında, saraya yakın olduğu belirtilen bir casusun İspanyollara gönderdiği ayrıntılı bir rapor bulunmaktadır. Hem olayların gelişimi hem de Halil Paşa'nın sadrazam kaymakamı olarak bu olaylardaki tutumuyla ilgili bilgiler 24 Şubat 1602 tarihli bu belgeden aktarılmıştır.

veren Halil Paşa bu sözünü yerine getiremeyince sipahiler tekrar divanı basıp bu kez Halil Paşa'nın kellesini istemişti. Bu durum üzerine III. Mehmed bizzat Dîvân-ı Hümayun'daki pencereye gelmek zorunda kalmış ve Ali Ağa'nın teslim edileceğine söz vererek Halil Paşa'yı sipahilerden kurtarmıştı (AGS, E, 1349: 67, 24 Şubat 1602). Halil Paşa, bu isyan sırasında da hastalanmış ve Mayıs ayına kadar sipahiler arasındaki huzursuzluğu giderecek istidadı gösterememişti (AGS, E, 1349: 70, 13 Nisan 1602).⁴⁴ Osmanlı kaynaklarının pek bahsetmediği bu isyan Halil Paşa'nın ikinci sadrazam kaymakamlığının sonu olmuştur. Nitekim padişah bir isyanı daha kontrol etmekte başarısız olan Halil Paşa'yı 1602 Mayıs ayında azlederek onu tekrar hükümetten uzaklaştırmıştır (Sağırılı, 2000: 584; AGS, E, 1349: 72, 13 Mayıs 1602).⁴⁵

Bu isyan aynı zamanda Halil Paşa'nın bütün siyasi kariyerinin de sonu olacaktır. Halil Paşa iki yıla yakın bir süre boyunca mazul kalmış ve III. Mehmed'in saltanatının geri kalanında hiçbir görev alamamıştır (Sağırılı, 2000: 65).⁴⁶ Bu süreçte, Halil Paşa'nın kariyerinde belirleyici olan iktidar dinamikleri de güçlü bir şekilde değişecektir. Ocak 1603'te çıkan büyük isyanda sipahilerin Gazanfer Ağa'yı öldürmeleri sarayın ve siyasetin bağlamını farklılaştırmış ve Safiye Sultan'ın gücünü büyük ölçüde azaltmıştır (Börekeçi, 2010: 54-63; Tezcan, 2010: 175; Ocakaçan, 2016: 123-128). III. Mehmed'in ölümü ve Safiye Sultan'ın saraydan uzaklaştırılmasıyla Halil Paşa'nın sırtını dayayabileceği hiçbir hamisi kalmamıştır. Zaten 1600'deki isyandan beri sürekli nükseden ve yatağa düşmesine sebep olan hastalığıyla mücadele eden Halil Paşa, I. Ahmed'in tahta çıkışının ikinci günü olan 23 Aralık 1603 tarihinde vefat etmiştir (Sağırılı, 2000: 65; AGS, E, 1350: 90, 3 Ocak 1604).⁴⁷

Sonuç

Bu makalede, 16. yüzyılın sonları ile 17. yüzyılın ilk yıllarının başlıca vezirlerinden olan Halil Paşa'nın tarihyazımının satır aralarında kalmış siyasi kariyeri kronolojik devamlılık içerisinde ortaya konulmuş; üstlendiği makamlar ve sorumluluklar dönemin iç politikası ve uluslararası siyaseti bağlamında kronikler ve arşiv kaynakları üzerinden tahlil edilmeye çalışılmıştır. Halil Paşa'nın kariyeri, Sultan III. Murad'ın, özellikle Sokullu Mehmed Paşa sonrası dönemde, güçlü vezirlerin yönetimdeki etkisini kırmak ve padişahın mutlak otoritesini güçlendirmek için kendi kullarını ön plana çıkarma ve kendi ağlarını yaratma politikasıyla bağlantılı bir zeminde ilerlemiştir. Halil Paşa'nın musahib Doğanlı Mehmed Paşa'nın desteğiyle yeniçeri ağası olması, Bosna beylerbeyliğinde Sokullu ailesine mensup Ferhad Paşa'nın yerine geçmesi, Karaman Eyaleti'ne güven gerektiren nâzır-ı emvâl yetkisiyle atanması, Şam beylerbeyliğine tayininde sarayın etkisi ve sonrasında hızla vezarete ve hanedan damatlığına ulaşması onun saray ve hanedan nezdindeki özel durumunu göstermektedir. III. Mehmed'in saltanatında kariyer basamaklarını benzer bağlantılar üzerinden tırmanan Halil Paşa, kapudan paşalık, ikinci vezirlik ve sadaret kaymakamlığı pozisyonlarını yine hanedanın desteğiyle elde etmiştir.

Halil Paşa bütün bu görevlerinde sarayın iktisadi, siyasi ve ailevi politikalarının uygulayıcısı ve koruyucusu olmuştur. Yeniçeri ağası iken radikal bir para reformunun uygulanması onun bu reformdan olumsuz etkilenen yeniçeriler üzerindeki kontrolüne güvenildiğine işaret etmektedir. Karaman ve Şam eyaletlerinde hazineye kaynak yaratma becerisiyle takdir görmesi onun özellikle mali konularda güven duyulan bir devlet adamı olduğunu göstermektedir. Bosna beylerbeyliği görevi, her ne kadar kısa sürse de, Sokullu Mehmed Paşa'nın "intisab" ağına bir darbe vurmuş ve aslında Bosna'da Sokullu ailesiyle ilişkilendirilen bir dönemi sona erdirmiştir.⁴⁸ Kapudan paşalığı çoğunlukla İstanbul'dan ifa ederek risksiz bir deniz politikası sergilemiştir. Sadrazam kaymakamlığı görevi boyunca hanedan damadı olarak kariyerini borçlu olduğu Safiye Sultan ve Gazanfer Ağa hizbine karşı meydana gelen isyanları kontrol altına almaya çalışmış fakat bu son görevlerinde Safiye Sultan ve Gazanfer Ağa'ya beklenen sadakati göstermemekle itham edilmiştir. Bununla beraber, Safiye Sultan'ın da bir noktadan sonra onun koruyucusu olmayı bıraktığı açıktır.

⁴⁴ "Que Halil Baxa que haze officio de primer visir en ausencia de Assan baxa quedava en la cama muy indispuesto".

⁴⁵ Mehmed bin Mehmed, Halil Paşa'nın azledildiği belirtmiş fakat ne bu ayaklanmadan ne de azil sebebinden bahsetmemiştir. İspanyol casusun gönderdiği raporda sultanın Halil Paşa'yı isyancıları memnun etmek için azlettiği öne sürülmektedir.

⁴⁶ "Bu vechile iki seneye karib ma'zulen durduktan sonra".

⁴⁷ "cülûs-ı izzet-me'nûs-ı Sultan Ahmed Han'dan ancak iki gün sonra bir hayli zamân idi ki, haste ve sâhib-fırâş idi, yevm-i mezbûrda ecel-i tabî'isi ile vefat eyledi"; "Que a los 23 murió Halil Baxa cuñado del Gran Señor Sultan Mehemet".

⁴⁸ Nitekim Sokullu Ferhad Paşa Bosna'dan sonra Budin beylerbeyliğine atanmış ve bu görevde iken Eylül 1590'da askerler tarafından öldürülmüştür (Zararsız, 2021: 339-341).

Halil Paşa'nın yirmi yıllık kariyerinde başarılarının yanında kimi başarısızlıkları, hatta talihsizlikleri olmuştur. Halil Paşa'nın saray sonrası ilk iki görevinin (yeniçeri ağalığı ve Bosna beylerbeyliği) isyanlarla bitmesi, dönemin iktisadi ve siyasi şartlarının bir sonucudur. Kimi tarihsel kaynakların Halil Paşa'yı yeniçeri ocağına dışarıdan "ecnebi" sızmalarının sorumlularından biri olarak göstermesi kariyerinin başlangıcındaki biri için ciddi bir damgadır. Diğer yandan, Halil Paşa ne kapudan paşalığında ne de sadrazam kaymakamlığında tam anlamıyla kendini gösterebilmiştir. Halil Paşa'nın kapudan paşalığı denize açılmadan ifa etme pratiği, Balyabadra saldırısında görüldüğü üzere, stratejik zaafı yaratmış ve ilk fırsatta bu görevden uzaklaştırılmıştır. Sadrazam kaymakamlığı sırasında çıkan isyanlardaki tutumu ve bu isyanları kontrol etmede etkisiz kalması da aslında Halil Paşa'nın yönetimde güçlü bir siyasi rolünün ya da ağırlığının olmadığını göstermektedir. Tüm bunlarla birlikte, harem-i hümayunun güç ağlarından bağımsız bir politika üretememiş ve iyimser bir değerlendirmeye "ahvâl-i umûrî mu'tedil" olarak anılmış bu devlet adamının kariyeri boyunca karşılaştığı beş isyandan sağlam çıkmış olması göz ardı edilemeyecek bir başarıdır.

Kaynakça

Birincil Kaynaklar

Archivo General de Simancas (AGS), Estado (E)

AGS, E, K1676; 1158; 1094; 1095; 1345; 1346; 1349; 1350.

Archivio di Stato di Venezia (ASVe), SDC (Senato, Dispacci ambasciatori Constantinopoli)

ASVe, SDC, 37; 38; 40; 41; 47.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]

BOA, [Mühimme Defteri] MD. 64.

BOA, [Bâb-ı Âsafî Ruûs Kalemi Defterleri] A.RSK.d 1471.

BOA, A.RSK.d 1472.

BOA, A.RSK.d 1473.

BOA, [Kamil Kepeci] KK.d 252.

BOA, [Kamil Kepeci] KK.d 253.

BOA, Evkaf Haremeyn Muhasebesi Defterleri] EV.HMH.d 39.

Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi (TSMK)

Seyyid Lokmân, *Tomar-ı Hümayun*, TSMK A. 3599.

Yayımlanmış Kaynaklar

Alberi, E. (Ed.) (1855). *Relazioni degli Ambasciatori Veneti al Senato, Serie III, Relazioni di Constantinopoli* (cilt. III), Società Editrice Fiorentina.

Atçıl, Z. (2021). Osmanlı Hanedanının Evlilik Politikaları ve Mihrimah Sultan'ın Evliliği. *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, (34), 1-26.

Aycibin, Z. (2007). *Katib Çelebi, Fezleke, Tablil ve Metin* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.

Aydın, B. & Günalan, R. (2011). Ruus Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Osmanlı Eyalet Teşkilatı ve Gelişimi. *Osmanlı Araştırmaları*, (38), 27-160.

Aykut, N. (1993). İbrahim Paşa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. VIII, 440-441.

Barkey, K. (1994). *Bandits and Bureaucrats: The Ottoman Route to State Centralization*. Cornell University Press.

Başıgaç, S. (1900). *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine (1463-1850)*. Vlastita Naklada.

Bayramoğlu, Ö. (2018). *73 Numaralı Mühimme Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (277-433)* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Bitlis Eren Üniversitesi.

Bekar, C. (2022). "The Ottoman Revolution of 1661: The Reconfiguration of Political Power under Mehmed IV and Köprülü Grand Viziers", *Journal of Early Modern History*, doi.org/10.1163/15700658-bja10052, 1-30.

Bišćević, V. (2006). *Bosanski namjesnici Osmanskog doba: 1463-1878*. Connectum.

- Bostan, İ. (2001). Kapudan Paşa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. XXIV, 354-355.
- Börekçi, G. (2021). On the Power, Political Career and Patronage Networks of the Ottoman Royal Favourites (Late Sixteenth and Early Seventeenth Centuries). M. Baramova, G. Boykov & I. Parvev (Ed.), *Social Networking in South-Eastern Europe: 15th-19th Century* içinde (ss. 17-61). LIT Verlag.
- Börekçi, G. (2010). *Factions and Favorites at the Courts of Sultan Ahmed I and His Immediate Predecessors* [Yayımlanmamış doktora tezi]. The Ohio State University.
- Burian, O. (Ed.) (1952). *The Report of Lello, Third English Ambassador to the Sublime Porte*. Türk Tarih Kurumu.
- Çerçi, F. (1996). *Künhü'l-abbar'a göre II. Selim, III. Murad, III. Mehmed Devirleri ve Âli'nin Tarihçiliği* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Erciyes Üniversitesi.
- Çiçek, F. (2011). *69 Nolu Mühimme Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (sayfa:169-336)* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Atatürk Üniversitesi.
- Çiçek, F. A. (1999). *1592 tarihli Şam Eyaleti Muhasebe İcmal Defteri* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Fırat Üniversitesi.
- Danişmend, İ. H. (1971). *İzâhlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi* (cilt. III). Türkiye Yayınevi.
- Darling, L. T. (2014). Nasihatnameler, İcmal Defterleri, and the Timar-Holding Ottoman Elite in the Late Sixteenth Century. *Osmanlı Araştırmaları*, (43), 193-226.
- Emecen, F. (2003). III. Mehmed. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. XXVIII, 409-410.
- Erol, R., Kılıç, H. ve Akman M. (Haz.) (2011). *İstanbul Kadı Sicilleri: Rumeli Sadareti Mahkemesi 21 Numaralı Sicil (H. 1002-1003/M. 1594-1595)*. İSAM.
- Fleischer, C. H. (1986). *Bureaucrat and Intellectual in the Ottoman Empire: The Historian Mustafa Âli (1541 -1600)*. Princeton University Press.
- Griswold, W. J. (1983). *The Great Anatolian Rebellion 1591-1611*. Klaus Schwarz Verlag.
- Imber, C. (2002). *The Ottoman Empire, 1300-1650: The Structure of Power*. Palgrave Macmillan.
- İpşirli, M. (1995). Ferhad Paşa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. XII, 383-384.
- Kafadar, C. (1986). *When Coins Turned into Drops of Dew and Bankers Became Robbers of Shadows: The Boundaries of Ottoman Economic Imagination at the End of the Sixteenth Century* [Yayımlanmamış doktora tezi]. McGill University.
- Karaca, M. (2000). *68 Numaralı Mühimme Defteri: Tasnif-Transkripsiyon* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Koyuncu, A. (2017). Kavânin-i Yeniçeriyân ve Bosnalı Müslüman Çocuklarının Devşirilmesi Meselesinin Tenkidi. A. Koyuncu (Ed.), *Uluslararası Balkan Tarihi ve Kültürü Sempozyumu* içinde (ss. 193-233). Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi.
- Lubenau, R. (2012). *Reinhold Lubenau Seyahatnamesi: Osmanlı Ülkesinde, 1587-1589* (cilt I) (T. Noyan, Çev.). Kitap Yayınevi.
- Mehmed Süreyyâ (1996). *Sicill-i Osmânî* (cilt II) (N. Akbayar, Haz.). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Ménage, V. L. (1966). Seven Ottoman Documents from the Reign of Mehmed II. S. M. Stern (Ed.), *Documents From Islamic Chanceries* içinde (ss. 81-118). Bruno Cassirer.
- Metin, M. (2006). *Peçevi Tarihi Edisyon Kritiği Bağdat Nüshası (284-317)* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Naima Mustafa Efendi (2007). *Tarih-i Na'ima* (cilt I) (M. İpşirli, Haz.). Türk Tarih Kurumu.
- Ocakaçan, L. K. (2015). Cigalazade Yusuf Sinan Pasha. *Mediterranea ricerche storiche*, (34), 325-340.
- Ocakaçan, L. K. (2016). *Geç 16. ve Erken 17.yy'da Osmanlı Devleti'ndeki Patronaj İlişkilerinin Gazanfer Ağa Örneği Üzerinden Venedik Belgelerine Göre İncelenmesi* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Önal, A. (2012). *Koca Sinan Paşa'nın Hayatı ve Siyasî Faaliyetleri (1520-1596)* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Özel, O. (2011). The Reign of Violence: The Celalis c. 1550–1700. C. Woodhead (Ed.), *The Ottoman World* içinde (ss. 184-202). Routledge.
- Özvar, E. (1998). *17. Yüzyılda Osmanlı Taşra Maliyesinde Değişim: Rum Hazine Defterdarlığından Tokat Voyvodalığına Geçiş* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Pedani, M. P. (Ed.) (1996). *Relazioni di Ambasciatori Veneti al Senato, Costantinopoli, Relazioni inedite (1512-1789)*. Bottega d'Erasmus.
- Peirce, L. (1993). *The Imperial Harem: Women and Sovereignty in the Ottoman Empire*. Oxford University Press.

- Sağırlı, A. (2000). *Mehmed b. Mehmed Er-Rumî (Edirneli)'nin Nubbetü't-tevârih ve'l-abbâr'ı ile Târîh-i Âl-i Osmân'ının Metni ve Tablîlleri* [Yayımlanmamış doktora tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Selaniki Mustafa Efendi (1989). *Tarih-i Selaniki* (cilt I-II) (M. İpşirli, Haz.). Türk Tarih Kurumu, 1989).
- Seneca, F. (Ed.) (1959). *Il Doge Leonardo Donà: la sua vita e la sua preparazione politica prima del dogado*. Editrice Antenore.
- Tezcan, B. (2010). *The Second Ottoman Empire: Political and Social Transformation in the Early Modern World*. Cambridge University Press.
- Tezcan, B. (2009). The Ottoman Monetary Crisis of 1585 Revisited. *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 52(3), 460-504.
- Topçular Katibi Abdulkadir Efendi (2003). *Tarih-i Al- i Osman* (cilt I) (Z. Yılmaz, Haz.). Türk Tarih Kurumu.
- Tracy, J. D. (2016). *Balkan wars: Habsburg Croatia, Ottoman Bosnia, and Venetian Dalmatia, 1499-1617*. Rowman & Littlefield.
- Türkçelik, E. (2017). Meritocracy, Factionalism and Ottoman Grand Admirals in the context of Mediterranean Politics. R. G. Cuerva ve A. Koller (Ed.), *A Europe of Courts, A Europe of Factions. Political Groups at Early Modern Centres of Power (1550–1700)* içinde (ss. 88-108). Brill.
- Türkçelik, E. (2019). Política de reputación y venganza en el Mediterráneo: el asalto español a Patras en 1595. M. G. Rosaria Mele (Ed.), *Mediterraneo e città. Discipline a confronto* içinde (ss. 115-123). Franco Angeli.
- Anonim (1589). *Warhaftige und gar außfuerliche Newer Zeyttung, Ausz Constantinopel, Welcher massen die Türckische Kriegsleut ein Erschröckliche Auffruhr angerichtet halben, Auch fast die halbe Statt Angezündet unnd in Brand gesteckt Geschehen den 19. Aprilis dieses 1589 Jars*.
- Yıldız, C.(1998). *Mühimme Defteri-60 (sayfa 209-314; büküm 492-942; tarih 993-994/1585-1586)* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Yılmaz, G. (2015). The Devshirme System and the Levied Children of Bursa in 1603-4. *Belleten*, 79 (286), 901-930.
- Yiğit, O. (2018). *Topkapı Sarayı Müzesi arşivi 34 numaralı Filori Defteri. (Değerlendirme-Transkripsiyon)* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Zachariadou, E. (Ed.) (2002). *The Kapudan Pasha, His Office and His Domain*. University of Crete Press.
- Zararsız, A. (2021). Osmanlı Kroniklerinde Sokollu Mehmed Paşa ve Sokoloviç Ailesi. *Mediterranean Journal of Humanities*, (11), 321-354.

EXTENDED SUMMARY

This study deals with the career of Halil Pasha, one of the unjustly neglected viziers of the late 16th and early 17th centuries. Although Halil Pasha was one of the closest statesmen to the sources of power during the reigns of Murad III and Mehmed III, there is no dedicated study focusing on his life and career. Except for the short and incomplete information given by *Sicill-i Osmânî*, there is not even any biographical entry about him in any well-known encyclopaedias of Islamic or Ottoman history. This may be because Halil Pasha was overshadowed by contemporary powerful figures such as Koca Sinan Pasha, Ferhad Pasha, Ibrahim Pasha or Cigalazade Sinan Pasha, who were influential in Ottoman politics in the same period. While these figures have been the subject of historical research and biographical and monographic studies, Halil Pasha is neglected and only certain periods of his career are mentioned in studies on the political, economic and socio-cultural situation of the period. However, Halil Pasha's two-decades-long career is too important to be left unstudied. Halil Pasha, after having served as *silahdar* in the palace, was appointed agha of the Janissaries in 1584. He served as governor-general in the provinces of Bosnia (1588-1589), Karaman (1591), Damascus (1591-1592) and Anatolia (1592-1593), respectively. In 1593, he received the rank of vizier and married Fatma Sultan, daughter of Murad III and Safiye Sultan, thus, becoming a *damad* of the Ottoman dynasty. After the death of Murad III, Halil Pasha was appointed as *kapudan pasha* at the beginning of Mehmed III's reign and served as admiral between 1595 and 1598. In 1598, he was given the rank of second vizier and he became deputy grand vizier (*sadaret kaymakami*) in 1599 when the grand vizier Ibrahim Pasha was appointed *serdar* for the ongoing war in the Hungarian front. However, Halil Pasha's limited ability to cope with the complex and important problems of the period in these important positions became decisive in the course of his remaining career and gradually weakened the trust of the palace in him as a dynastic son-in-law. He was dismissed from the deputy grand vizierate after having been held responsible for the sipahi revolt in March 1600. Although Halil Pasha was reinstated in the imperial council in June 1601 and was appointed again deputy grand vizier in August 1601, he had to confront another uprising that led to his dismissal from this post and banishment from the government in 1602. Halil Pasha remained deposed for the remainder of Mehmed III's reign and died in 1603 at the very beginning of Ahmed I's reign. The article analyses Halil Pasha's life and career in the context of the domestic and international politics of the period. The first part discusses the existing information about the origins of Halil Pasha. In the second part, it is offered an analysis of his career from his appointment as agha of the Janissaries until the end of Murad III's reign (1584-1595). In the third part, it is concisely addressed how he functioned as the *kapudan pasha* of the Ottoman armada (1595-1598). The last part deals with his career as the second vizier and deputy grand vizier until his death (1598-1603). The article draws mainly on Ottoman, Italian and Spanish archival sources and contemporary Ottoman chronicles. Besides the relevant secondary literature, this study also relies on the discussions in the Ottoman historiography about the influence of figures associated with the palace in the state administration during the reigns of Murad III and Mehmed III. Accordingly, the debate on the transformation of the institution of the vizierate, especially in the period after Sokullu Mehmed Pasha, provides a valuable framework for understanding Halil Pasha's career. The article argues that Halil Pasha's career progressed in line with Murad III's policy of bringing his own subjects to the fore and creating his own networks in order to strengthen the absolute authority of the sultan. In this respect, it is revealed that Halil Pasha was a central figure in the political structuring of the reigns of Murad III and Mehmed III and was supported by the dynasty at every stage of his career. Especially during the reign of Mehmed III he became one of the closest viziers to Safiye Sultan, who had reached great power with her position as Valide Sultan. Although Halil Pasha seems to have pursued a stable career at first glance, he remained far from maintaining a completely successful career due to the problems in the Ottoman political and military order. During his career, he had to face personally five military upheavals when he was the agha of Janissaries in 1588, governor-general of Bosnia in 1589, admiral in 1595 and deputy grand vizier in 1600 and 1602. This study, by presenting a historical evaluation of his career and focusing on the critical times of change he experienced and the important roles he played in the Ottoman polity, is intended to save Halil Pasha from being a relatively obscure figure, to whom the historiography did not pay due attention.